

בלק, בלעם ותלמידיו

בלעם ורספוטין

"ה' מְסִינִי בָּא, וְזָרַח מִשְׁעִיר לְמוֹ, הוֹפִיעַ מִהֵר פֶּאֶרְן וְאֶתָּה מִרְבֶּבֶת קִדְשׁ, מִיִּמִּינוֹ אֲשַׁדֶּת לְמוֹ" (דברים לג, ב). הפסוק הזה מתאר, לפי חז"ל (פסיקתא רבתי, כא) את הקב"ה "המציע" את התורה לעמים השונים: "הלך לו [הקב"ה] אצל בני עשו... אצל בני עמון ומואב... אצל בני ישמעאל, אמר להם מקבלים אתם את התורה?" אך העמים אינם מוכנים. התורה מטילה על האדם חובות ומגבלות: לא תרצח, לא תגנוב, לא תנאף... "בא לו אצל ישראל, אמרו לו 'נעשה ונשמע'".

בדברים אלה מובלעת ההנחה שגם לעמים התגלה הקב"ה דרך נביאים. "אופציות" דתיות התגלו להם, אלא שלא התממשו. האומות לא היו בשלות לכך. סיפורו של בלעם הוא לפי זה, דוגמה בולטת לכך. לפי חז"ל, בלעם הוא אדם בעל כוחות רוחניים כבירים: "שִׁמְעַע אֶמְרֵי אֵל-אֲשֶׁר מִחֻזָּה שְׂדֵי יַחֲזֶה" (במדבר כד, ד), אלא שהוא מודרך על ידי בצע כסף, כבוד וזנות. אולי, המקבילה המתאימה ביותר בדורות מאוחרים יותר היא דמותו של רספוטין, הנזיר הרוסי. "בִּלְק" הרוסי, ניקולאי השני ובייחוד אשתו אלקסנדרה הביאו אותו לרפא בכוחותיו הרוחניים את בנם שסבל מהמופיליה. רספוטין לימד כבלעם "שרק דרך החטא יכולים בני האדם להפוך לקדושים" והוא עצמו הלך בדרך זאת עד שנרצח.

הנביאים והרוח המפתה

בלעם ורספוטין מהווים דוגמאות בהן עשרת הדברות מעוותים דווקא על ידי אנשים בעלי כוחות "רוחניים". אך גם על נבואת האמת אורבות סכנות. דוגמה נפלאה מצויה במפגש של יהושפט ואחאב עם הנביאים (מלכים א, כד). המלכים "דורשים" מהנביאים את העתיד להתרחש במלחמה נגד ארם ברמות גלעד. ארבע מאות נביאים מנבאים למלכים ניצחון. יהושפט מלך יהודה מרגיש שאלה הם נביאים "מטעים", שכירי המלך, המנבאים מה שהמלך רוצה לשמוע. "הֲאֵין פֶּה נְבִיא לֵה' עוֹד וְנִדְרָשָׁה מֵאוֹתוֹ?". ומלך ישראל עונה לו בכנות מדהימה: "עוֹד אֵישׁ אֶחָד לְדָרֵשׁ אֶת ה' מֵאוֹתוֹ וְאֲנִי שֹׁנְאֶתוֹ כִּי לֹא יִתְּנָא עָלַי טוֹב כִּי אִם רָע, מִיִּכְיָהוּ בֶן יִמְלָה". יהושפט מלך יהודה מתעקש ומיכיהו מובא לפני המלך. הוא אכן מנבא רעות, אך מקדים לדבריו הקדמה מופלאה, מעין מחזה המתרחש בשמים:

רְאִיתִי אֶת ה' יֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ וְכָל צָבָא הַשָּׁמַיִם עֹמְדִים עָלָיו מִיִּמִּינוֹ וּמִשְׁמָאלוֹ. וַיֹּאמֶר ה' מִי יִפְתֶּה אֶת אֲחָאָב וַיַּעַל וַיַּפֵּל בְּרִמָּת גִּלְעָד". צבא השמים, דהיינו פמליא של מעלה מהססים: "וַיֹּאמֶר זֶה בָּכָה וְזֶה אֹמֵר בָּכָה". והנה "וַיֵּצֵא הָרוּחַ וַיַּעֲמֵד לִפְנֵי ה' וַיֹּאמֶר אֲנִי אֶפְתָּנּוּ... וְהִיִּיתִי רוּחַ שָׁקָר בְּפִי כָל נְבִיאָיו וַיֹּאמֶר [ה'] תִּפְתָּה וְגַם תּוֹכַל, צֹא

וַעֲשֵׂה כֵן". ומיכיהו מסיים את חזונו: "וַעֲתָה הִנֵּה נָתַן ה' רוּחַ שְׁקָר בְּפִי כָל נְבִיאֶיךָ אֱלֹהִים".

חז"ל תמחו על העובדה האיומה הזאת. רוח שקר ירדה על הנביאים! לדעתי ענה על כך רבי יוחנן כשאמר (סנהדרין קב ע"ב): "מאי רוח? אמר רבי יוחנן זה רוחו של נבות", נבות היזרעאלי שנרצח על ידי שלוחי אחאב שחמד את כרמו. דבריו של רבי יוחנן מוסיפים לפסוקים רובד מסתורי "שקספירי" במחזה המתקיים בשמים. צבא השמים אינו שש להשתמש במרמה ומתחמק, "זֶה בָּכָה וְזֶה אָמַר בָּכָה". רוחו של נבות מתנדבת למשימת המרמה. היא דורשת נקמה, ומקבלת רשות להטעות את הנביאים, "וַיֹּאמֶר [ה'] תִּפְתָּה!" אולם, הקב"ה מוסיף מילה "צא". האמורא רבינא מפרש מילה זאת בצורה מופלאה. 'צא' פירושו "צא ממחיצתי, שכן כתיב 'דִּבֶּר שְׁקָרִים לֹא יָכוֹן לְנֶגֶד עֵינַי' (תהלים קא, ז)". למרות שהיה בכך צדק ומשפט, "כאב" לקב"ה להוציא לפועל את פסק הדין, הוא רצה שיסרבו פקודה! ואכן, רב פפא, איש המִשְׁפָּלִים מקונן על נבות בפתגם עממי: "דפרע קיניה מחריב ביתיה", הנוקם בקנאתו, מחריב בכך ביתו.

הרמב"ם כדרכו נתן לתיאטרליות של חז"ל פרשנות "רציונלית", אלגורית ספרותית (הלכות רוצח ושמירת הנפש ד, ט): "צא ולמד מאחאב עובד עבודה זרה... וכשנסדרו עונותיו וזכויותיו לפני א-להי הרוחות לא נמצא עון שחייבו כלִיָּה... אלא דמי נבות שנאמר וַיֵּצֵא הָרוּחַ וַיַּעֲמֵד לְפָנַי ה' זו רוח נבות..."

אינטלקטואלים ונביאים

הפגיעה בעשרת הדברות הטעתה את הנביאים. ואנו? לפי חז"ל אנו רק בני נביאים. כשמראיינים פוליטיקאי באמצעי התקשורת ושואלים אותו על העתיד, הוא מתחמק ללא היסוס: "הלוא אתה יודעת/למי נתנה הנבואה!" יש כאן רמז לאמרה מקובלת, המובאת בגמרא (בבא בתרא, יב א-ב): "אמר רבי יוחנן - מיום שחרב בית המקדש ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לשוטים ולתינוקות". אולם, אמרה זאת סולפה. רבי יוחנן סובר שעדיין יש "שידורי" נבואה מסתוריים בעולם, אלא שהאינטלקטואליות המוגזמת שלנו, השבויה במודלים של המדע, אינה מאפשרת לנו לקלוט את השידורים ההם. רק ילדים וחולי נפש, תינוקות ושוטים בלשונו של רבי יוחנן, מסוגלים להבין את האמת ולצעוק המלך הוא ערום. לרבי אבדימי דמן חיפה לעומתו דעה אחרת "מיום שחרב בית המקדש... ניטלה [הנבואה] מן הנביאים, מן החכמים לא ניטלה". חכמה ומדע פירושם לא רק הבנת העבר, אלא גם האפשרות הניבוי לעתיד, וזאת במדע, ברפואה, בפסיכולוגיה, ואף בפוליטיקה.

מקום מיוחד בין נביאי העולם המודרני ואדמור"יו תופסת האליטה האינטלקטואלית שהפכה למצפן ומצפון האומות. בין הבולטים שבהם מצאנו את תלמידיו של בלעם, עליהם אומרים חז"ל, שהם בעלי "עֵינִי רָעָה, וְרוּחַ גְּבוּהָה, וְנַפְשִׁי רָחֲבָה" (אבות ה, יט). 'רוח גבוהה'

הוא האגו המנופח, 'נפש רחבה' כדברי הרמב"ם השחיתות שבחיהם האישיים והמשפחתיים והקלות בה הם ראו את עצמם זכאים לכך. 'עין רעה' מתבטאת בקנאה מקצועית, אך בהקשרו של בלעם הנביא "שִׁתָּם הָעֵין" היא הראייה הפוליטית המעוותת. אתוננו של בלעם ראה, והוא לא ראה! בספרו "אינטלקטואלים", ניסה פול ג'ונסון לחשוף את הצללים שבחיהם הזוהרים של כמה מהדמויות הגדולות והנערצות ביותר בעולם התרבות. האינטלקטואלים שלכאורה כה נלחמו לחופש ולערכים, הפכו למשרתיו של בלק, בייחוד של בלק הקומוניסטי. בעיני, הדוגמה הבולטת ביותר, תוארה על ידי ארתור קסטלר בביוגרפיה המופלאה שלו. היא "מאירה" את דמותו של אחד מאילי התרבות וקדושי התיאטרון, ברטולט ברכט. כאשר המאהבת שלו קרולה נָהַר הקומוניסטית נסעה לרוסיה, וללא עוול בכפה נאסרה במוסקבה, לא הרים ברכט יד כדי להצילה או לעזור לה. "אם נדונה, וודאי היו הוכחות מוצקות נגדה" קבע.

בתלמידיו של בלעם התקיימו דברי המקונון: "בְּיָאֵן: חֲזוּ לָךְ... מִשָּׂאוֹת שָׂא וּמִדּוּחִים" (איכה ב, יד). עלינו להתפלל (משלי ל, ח) "שָׂא וּדְבַר כָּזָב הָרַחֵק מִפִּי", השוא והכזב – בפרפרזה לפרושו של המלבי"ם – של דרכי תלמידיו של בלעם "האורגים קורי עכביש והחוזים משאות שוא ומדוחים".